

УДК 378.011.3-051:373.3]:376

*Оксана Плужник,  
викладач кафедри педагогіки  
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний  
університет імені Григорія Сковороди»  
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)*

## **ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО РОБОТИ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ**

*У статті розглянуто основні нормативні та законодавчі акти, які регламентують процес впровадження інклюзії в освітній простір України. Здійснено теоретичний аналіз основних понять у галузі інклюзивної освіти. Окреслено головні проблеми в плані недостатнього кадрового забезпечення та не досить ефективної сучасної підготовки майбутніх вчителів до роботи в умовах інклюзивної освіти. Актуалізовано роль та значення вчителя початкових класів як ключової ланки в системі впровадження інклюзивної освіти, адже, саме в початковій школі починає формуватися низка компетенцій, тобто система здатностей, що забезпечують особистості можливість оптимально здійснювати життєдіяльність в усіх її формах (пізнання, діяльність, спілкування, взаємовідносини).*

**Ключові слова:** *компетентність, інклюзія, інклюзивна освіта, інклюзивне навчання, інтеграція, діти з особливими освітніми потребами.*

*В статье рассмотрены основные нормативные и законодательные акты, регламентирующие процесс внедрения инклюзии в образовательное*

пространство України. Осуществлен теоретический анализ основных понятий в области инклюзивного образования. Обозначены главные проблемы в плане недостаточного кадрового обеспечения и не достаточно эффективной современной подготовки будущих учителей к работе в условиях инклюзивного образования. Актуализирована роль и значение учителя начальных классов как ключевого звена в системе внедрения инклюзивного образования, ведь именно в начальной школе начинает формироваться ряд компетенций, то есть система способностей, обеспечивающих личности возможность оптимально осуществлять жизнедеятельность во всех ее формах (познание, деятельность, общение, взаимоотношения).

**Ключевые слова:** компетентность, инклюзия, инклюзивное образование, инклюзивное обучение, интеграция, дети с особыми образовательными потребностями.

*At the present stage of development of democratic and humane society in Ukraine the attention to the quality and accessibility of education for children with special educational needs is increased. Every child, regardless of health status, physical or intellectual disability, has a right to education, the quality of which does not differ from the quality of education healthy children. In fact, an elementary school begins to form a number of competencies, those are, a system of abilities, provides the person the opportunity to carry out vital functions in all its forms (knowledge, activities, communication, relationships). This system of values forms a life position that allows to define and conduct their lives consciously and creatively, to develop own personality, to achieve a successful, fulfilling life. In addition, it concerns children with special educational problems. This should be provided by inclusive education and training.*

*The introduction of the inclusion leads to a revision and improvement of existing programs of future primary school teachers' training to work in conditions of inclusive education, which, in our opinion, is very important today. After all, the system of higher education requires the constant renewal of theoretical and methodological foundations.*

*The article describes the main regulatory and legal acts regulating the process of inclusion in the educational space of Ukraine. The theoretical analysis of key concepts in inclusive education is given. The article talks about major problems in terms of shortage of staff and not enough modern and effective preparation of future teachers to work in conditions of inclusive education. The role and importance of primary school teachers as a key link in the implementation of inclusive education is analyzed.*

*The article provides an overview of main problems of inclusive education implementation and defines the modern requirements to professional training of future teachers in this area.*

*The author considers that for increasing efficiency of future teachers' awareness it's not enough to pass only the course «Fundamentals of Inclusive Education», although we should recognized their role in the implementation of*

*inclusive education as the key one. There is the question of finding the additional forms of teachers' training organization to improve their competence in the field of expertise and inclusive approach.*

**Key words:** *competence, inclusion, inclusive education, inclusive teaching, integration, children with special educational needs.*

**Постановка проблеми.** На сучасному етапі розбудови демократичного гуманного суспільства в Україні посилилася увага до якості й доступності освіти для дітей з особливими освітніми потребами. Кожна дитина, незалежно від стану здоров'я, наявності фізичного чи інтелектуального порушення, має право на одержання освіти, якість якої не різниться від якості освіти здорових дітей. Адже, саме в початковій школі починає формуватися низка компетенцій, тобто система здатностей, що забезпечують особистості можливість оптимально здійснювати життєдіяльність в усіх її формах (пізнання, діяльність, спілкування, взаємовідносини). Ця система цінностей складає життєву позицію, яка дає змогу свідомо і творчо визначати і здійснювати власне життя, розвивати свою індивідуальність, досягати успішної, повноцінної життєдіяльності. І найбільше це стосується дітей з особливими освітніми проблемами. Це право покликана забезпечити інклюзивна освіта і навчання.

Впровадження інклюзії обумовлює перегляд і вдосконалення існуючих програм підготовки майбутніх вчителів початкових класів до діяльності в умовах інклюзивної освіти, що, на наш погляд, сьогодні досить актуально і не терпить відкладення. Адже, система вищої освіти потребує безперервного оновлення теоретичних та методологічних основ.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Дослідженням питань впровадження займалася низка авторів: В. Бондар, М. Ворон, Л. Даниленко, Е. Данілавічюте, М. Деркач, В. Засенко, А. Колупаєва, С. Литовченко, Ю. Найда, Л. Савчук, Т. Сак, Є. Синьова, Н. Слободянюк, Н. Софій, О. Таранченко та інші. Проблеми професійної підготовки вчителів до роботи в умовах інклюзивної освіти та формування професійної компетентності досліджували: О. Акімова, Я. Баранець, В. Гладуш, І. Демченко, О. Дем'янчук, М. Захарчук, Т. Кристопчук, О. Мартинчук, І. Садова, С. Семак, А. Шевцов та інші.

**Виділення невирішених раніше частин проблеми.** Є підстави стверджувати, що тема інклюзивної освіти є досить актуальною та досліджується багатьма вченими. Та не дивлячись на це, багато проблем залишаються актуальними вже тривалий час і потребують зваженого дослідження. Зокрема, сучасний стан підготовки фахівців і спеціалістів в Україні для роботи в інклюзивному освітньому середовищі не задовольняє суспільні запити і потреби.

**Мета написання статті** загострити увагу на головних проблемах у впровадженні інклюзії та підготовці вчителів початкових класів до роботи в умовах інклюзивної освіти.

**Постановка завдання.** Окреслити головні проблеми у процесі впровадження інклюзивної освіти та визначити сучасні вимоги до професійної підготовки майбутніх вчителів у цій галузі.

**Виклад основного матеріалу.** Ініціатором реалізації рівних прав дітей з обмеженими можливостями здоров'я в системі освіти є Організація об'єднаних націй, яка звернула увагу всіх держав і урядів на питання забезпечення прав даної категорії дітей на отримання якісної та доступної освіти. Починаючи з 1948 року було ухвалено цілу низку міжнародних законодавчих документів, які є нормативною базою для забезпечення загального доступу до освіти.

Та політика інклюзивної освіти у всьому світі в повній мірі почалася з Саламанської декларації, яка була прийнята ЮНЕСКО в 1994 р. у місті Саламанка, і за останні 20 років у багатьох країнах досягла значних результатів. Саламанська Декларація містить заклик до урядів всіх країн затвердити на законодавчому рівні принцип інклюзивної освіти та приймати до загальноосвітніх шкіл усіх дітей, якщо не має виняткових випадків, які унеможливають це. Таким чином, було запропоновано, щоб інклюзія стала загальною формою освіти, а спецшколи або спецкласи існували для виняткових ситуацій.

Україна, визнаючи у 1991 році Конвенцію ООН «Про права дитини», взяла на себе зобов'язання щодо дотримання загальнолюдських прав, зокрема, щодо забезпечення права на освіту дітей з особливими освітніми проблемами.

Основні аспекти впровадження та реалізації інклюзивної освіти відображені в нормативно-правових актах України: Законах України «Про реабілітацію інвалідів України» (6 жовтня 2005 року № 2961-IV), «Про основи соціальної захищеності інвалідів України» (21 березня 1991 року № 875-XII), Концепції державного стандарту спеціальної освіти дітей з особливими потребами (23 червня 1999 року), Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державного стандарту початкової загальної освіти для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку» (5 липня 2004 року № 848), «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах» (15 серпня 2011 року № 872), Розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про затвердження Концепції розвитку інклюзивної освіти» (1 жовтня 2010 року № 912), «Про затвердження Положення про спеціальні класи для навчання дітей із особливими освітніми потребами в загальноосвітніх навчальних закладах» (9 грудня 2010 року № 1224), Листі Міністерства освіти і науки України «Про організаційно-методичні засади забезпечення навчально-виховного процесу для учнів з особливими освітніми потребами загальноосвітніх навчальних закладів у 2016–2017 навчальному році» тощо.

Отже, наша держава на шляху впровадження інклюзивної освіти робить свої прогресивні кроки, законодавчо підтримуючи її. Не дивлячись на це,

все ж залишається достатньо проблем у повноцінній реалізації інклюзії. Щоб краще зрозуміти суть цього процесу, слід розглянути термінологію.

Визначення понять «Інклюзивна освіта» та «Інклюзивне навчання» А. Колупаєвою, на нашу думку, є досить точним та змістовним: Інклюзивна освіта (інклюзія – inclusion (англ.) – залучення), передбачає створення освітнього середовища, яке б відповідало потребам і можливостям кожної дитини, незалежно від особливостей її психофізичного розвитку. Інклюзивне навчання – гнучка, індивідуалізована система навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку в умовах масової загальноосвітньої школи за місцем проживання. Навчання (у разі потреби) відбувається за індивідуальним навчальним планом, забезпечується медико-соціальним та психолого-педагогічним супроводом [4, с. 16].

Також, заслуговує на увагу визначення у навчальному посібнику «Школа для кожного» (Л. Байда): Інклюзивне навчання – це процес, при якому враховується різноманітність учнів, а навчальні плани та цілі підпорядковуються під їхні здібності та потреби. У цьому процесі важливою є роль вчителів та їхніх асистентів, які застосовують свій досвід та знання для того, щоб кожна дитина змогла навчатися з найбільшою для себе користю [6, с. 13].

Інклюзивна освіта є процесом зміцнення можливостей системи освіти для охоплення всіх учнів, і, таким чином, її можна розглядати як одну з ключових стратегій досягнення освіти для всіх. В якості основоположного принципу інклюзивна освіта повинна визначати зміст будь-якої політики і практики в галузі освіти, починаючи з визнання того факту, що освіта є одним з основних прав людини і основою для створення найбільш справедливого і рівноправного суспільства [5].

Ряд науковців: І. Василашко, І. Луценко, О. Патрикеева, Н. Софій, В. Шинкаренко, визначають такі основні положення інклюзивної освіти:

- визнання рівної цінності для суспільства всіх учнів;
- зміни в політиці навчального закладу, практиці та шкільній культурі з метою приведення їх у відповідність з різноманітними потребами учнів, які навчаються в даному навчальному закладі;
- аналіз і вивчення спроб подолання бар'єрів і покращення доступності навчальних закладів для окремих категорій учнів. Проведення реформ і змін, спрямованих на користь усіх учнів;
- переконання, що відмінності між учнями – це ресурс, що сприяє педагогічному процесу, а не перешкоди, які необхідно долати;
- визнання прав дітей на отримання освіти в загальноосвітніх навчальних закладах, що розташовані за місцем проживання;
- визнання того, що інклюзія в освіті – це один з аспектів інклюзії в суспільстві [3, с. 11].

У сучасній науковій літературі досить часто зустрічаються такі поняття як «інтеграція» та «інклюзія». Погляди науковців розходяться у трактуванні цих термінів. На нашу думку, ці поняття не є тотожними і взаємозамінними.

При інтеграції діти з різними здібностями залучаються до існуючої освітньої системи і вчитель лише допомагає їм адаптуватися в таких умовах, а інклюзія передбачає, що від самого початку всі діти належать до системи масової освіти і кожний навчальний заклад повинен бути заздалегідь готовий прийняти дітей з різними (відмінними) здібностями. Тобто, освітня система повинна підлаштуватися під дитину з особливими освітніми потребами. Інклюзія потребує змін на всіх рівнях освіти, оскільки це – особлива система навчання, яка охоплює весь різноманітний контингент учнів та диференціє освітній процес, відповідаючи на потреби усіх груп та категорій.

У сучасних наукових дослідженнях найчастіше під терміном «діти з особливими освітніми потребами» розуміється лише категорія дітей з порушеннями психофізичного розвитку, що лише частково розкриває значення цього поняття. Адже, загальна назва «діти з особливими освітніми потребами» стосується всіх учнів, чиї освітні потреби виходять за межі загальноприйнятої норми. Вона охоплює як дітей з особливостями психологічного та фізичного розвитку, так і обдарованих дітей та дітей із соціально вразливих груп (наприклад, вихованців дитячих будинків, переселенців, дітей іншої культури тощо). На сьогодні діти з особливими освітніми потребами та їхні батьки мають право вибору закладу навчання. Зазвичай батьки все більше схильні до навчання дітей в загальноосвітніх школах, вбачаючи у цьому позитивне включення дітей у звичайне суспільство. Зважаючи на це, кожен учитель повинен володіти певним рівнем професійно-педагогічної підготовки, адаптованої до умов інклюзивного середовища, адже не завжди є можливість співпраці з спеціальним педагогом чи допомога асистента.

Учитель початкових класів є найважливішою ланкою в організації інклюзивного навчання. І цю роль важко переоцінити. Адже, саме в початковій школі починає формуватися низка компетенцій, тобто система здатностей, що забезпечують особистості можливість оптимально здійснювати життєдіяльність в усіх її формах (пізнання, діяльність, спілкування, взаємовідносини). Ця система цінностей складає життєву позицію, яка дає змогу свідомо і творчо визначати і здійснювати власне життя, розвивати свою індивідуальність, досягати успішної, повноцінної життєдіяльності. Тож традиційної вузівської загально-педагогічної підготовки спеціалістів для ефективної роботи з дітьми, що мають різні порушення в розвитку, звичайно, недостатньо. На сучасному етапі потрібні спеціально підготовлені фахівці. А у більшості вчителів відсутня психолого-педагогічна підготовка, яка виявляється у незнанні методик інклюзивного навчання і необізнаності про потреби і проблеми дітей-інвалідів, відсутня мотивація до роботи з даною категорією дітей. У більшості випадків учитель не готовий працювати з такою дитиною, не здатний усвідомити того, що й у такої дитини є сильні сторони, акцентуючи на які, можна розробити індивідуальну програму оптимального розвитку й у співпраці з фахівцями,

забезпечити її повноцінну соціальну активність. Невідповідність форм і методів педагогічного впливу на таких дітей може створити передумови для формування у них негативного ставлення до навчання та до суспільства в цілому.

С. Альохіна у своєму аналітичному звіті про результати комплексного дослідження щодо кадрового забезпечення і організації навчання в умовах інклюзивної освіти в Україні зазначає, що:

- сучасний стан підготовки фахівців і спеціалістів в Україні для роботи в інклюзивному освітньому середовищі не задовольняє суспільні запити і потреби;

- якість інклюзивної освіти в тих ЗОШ, які включилися в експеримент, не зважаючи на велетенський труд вчителів та вихователів, іноді не витримує критики, оскільки навіть пілотним школам бракує фахівців і ставок для них (психологів, дефектологів, логопедів); перевантажені шкільні психологи, які не завжди можуть дати раду щодо різних нозологій;

- існує брак теоретичних знань та практичних навичок роботи з дітьми з особливими освітніми потребами у переважній більшості вчителів та вихователів;

- існує методологічна та психологічна неготовність педагогічних працівників, класних керівників, учителів, як у початковій школі, так і предметників до викладання ряду дисциплін для дітей, які мають певні обмеження;

- неоднорідність контингенту у класі створює проблемні ситуації, зокрема, учням, які добре навчаються, позбавляючи їх можливості просуватися у навчанні швидше, сповільнюючи зростання здібних учнів; з іншого боку діти, які мають труднощі у навчанні, перебувають у невивідних та несправедливих умовах конкуренції, вони не отримують необхідної уваги і іноді взагалі не навчаються; перед вчителями постає складна моральна проблема: кому надати уваги, часу [1, с. 20–21].

Незважаючи на те, що звіт готувався ще в 2011–2012 роках, проблеми залишаються актуальними і на сьогоднішній день. Тому дуже важливо удосконалювати якісну підготовку майбутніх вчителів до роботи в умовах інклюзивної освіти, формувати їхню професійну компетентність, допомагати оволодіти ґрунтовними знаннями свого предмета, технологіями, методами роботи з дітьми з особливими освітніми потребами.

Впровадження інклюзії обумовлює перегляд і вдосконалення існуючих програм підготовки майбутніх вчителів початкових класів до діяльності в умовах інклюзивної освіти, що, на наш погляд, сьогодні досить актуально і не терпить відкладення. Адже, система вищої освіти потребує безперервного оновлення теоретичних і методологічних основ, пошуку додаткових форм організації підготовки вчителів з метою підвищення їх компетентності у галузі спеціальних знань та реалізації інклюзивного підходу.

**Висновки.** Таким чином, у статті зроблено спробу окреслити головні проблеми впровадження інклюзивної освіти та визначити сучасні вимоги до професійної підготовки майбутніх вчителів у цій галузі.

З'ясовано, що для підвищення ефективності обізнаності майбутніх педагогів недостатнім буде лише проходження курсів з «Основ інклюзивної освіти», хоча варто визнати їх роль у впровадженні інклюзивної освіти як одну з ключових. Постає питання про пошук додаткових форм організації підготовки вчителів з метою підвищення їх компетентності у галузі спеціальних знань та реалізації інклюзивного підходу.

**Перспективи подальших розвідок** полягають у пошуку нових і вдосконаленню існуючих моделей підготовки майбутніх учителів початкових класів до роботи в умовах інклюзивної освіти, використовуючи досвід зарубіжних країн.

### **Література**

1. Альохіна С. Інклюзивна освіта в Україні : здобутки, проблеми та перспективи. Резюме аналітичного звіту за результатами комплексного дослідження / Альохіна С. – К. : Європейська дослідницька асоціація, 2011. – 36 с.
2. Делор Ж. Образование – сокрытое сокровище. UNESCO, 1996 / Ж. Делор // Университетская книга. – 1997. – № 4. – 37 с.
3. Индекс інклюзії : загальноосвітній навчальний заклад : навчально-методичний посібник / [колектив упорядників : Патрикєєва О., Софій Н., Луценко І., Василяшко І.] ; за заг. ред. В. Шинкаренко. – К. : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2013. – 96 с.
4. Основи інклюзивної освіти : навчально-методичний посібник / [за заг. ред. А. Колупаєвої]. – К. : «А. С. К.», 2012. – 308 с.
5. Руководящие принципы политики в области инклюзивного образования [Электронный ресурс] // ЮНЕСКО. – 2009. – Режим доступа до ресурсу : <http://unesdoc.unesco.org/images/0017/001778/177849r.pdf>.
6. Школа для кожного : навчальний посібник / [упорядник Л. Байда]. – К. : Освіта, 2015. – 60 с.

### **References**

1. Alohina S. Inklusivna osvita v Ukraini : zdobutky, problemy ta perspektyvy. Reziyme analitychnoho zvituu za rezultatamy kompleksnoho doslidzhennia / Alohina S. – K. : Yevropeiska doslidnytska asotsiatsiia, 2011. – 36 s.
2. Delor Zh. Obrazovanie – sokrytoe sokrovishhe. UNESCO, 1996 / Zh. Delor // Universitetskaja kniga. – 1997. – № 4. – 37 s.
3. Indeks inkluzii : zahalnoosvitnii navchalnyi zaklad : navchalno-metodychnyi posibnyk / [kolektyv uporiadnykiv : Patrykeieva O., Sofii N., Lutsenko I., Vasylashko I.] ; za zah. red. V. Shynkarenko. – K. : TOV «Vydavnychi «Pleiady», 2013. – 96 s.
4. Osnovy inkluzivnoi osvity : navchalno-metodychnyi posibnyk / [za zah. red. A. Kolupaievoi]. – K. : «A. S. K.», 2012. – 308 s.



5. Rukovodjashhie principy politiki v oblasti inkljuzivnogo obrazovanija [Elektronnij resurs] // JuNESKO. – 2009. – Rezhim dostupu do resursu : <http://unesdoc.unesco.org/images/0017/001778/177849r.pdf>.

6. Shkola dlja kozhnogo : navchalnyi posibnyk / [uporiadnyk L. Baida]. – K. : Osvita, 2015. – 60 s.

*Статтю рекомендовано до друку  
доктором педагогічних наук,  
професором, завідувачем кафедри педагогіки  
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет  
імені Григорія Сковороди»  
**Шапран Ольгою Іллівною***

*Стаття надійшла до редакції 16 грудня 2016 року*